

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Ook zij slaat wel eens terug: Vrouwencriminaliteit in Leiden in de tweede helft van de vijftiende eeuw

Tamis, Rozemarijn

Citation

Tamis, R. (2022). Ook zij slaat wel eens terug: Vrouwencriminaliteit in Leiden in de tweede helft van de vijftiende eeuw. *Leidschrift*, 37(februari: Verhuld in het verleden. Vrouwelijke criminaliteit door de eeuwen heen), 81-98. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3448692>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448692>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Ook zij slaat wel eens terug: Vrouwencriminaliteit in Leiden in de tweede helft van de vijftiende eeuw

Rozemarijn Tamis

Inleiding

Toen Heynric Camaker op 18 januari 1452 woorden sprak tegen Alsert ‘haar eer tegengaande’, twijfelde zij er blijkbaar niet over om een klap uit te delen. Slagen aan beide zijden volgden, maar de daden van beide heethoofden werden tegen elkaar weggestreept, naast het gebod om te verzoenen en weer goede vrienden te zijn. Blijkbaar vond het gerecht de klap die Alsert gaf ‘om haar eer te beschermen’ terecht, want de twee pond zoengeld die aan het gerecht moesten worden betaald viel op het bordje van Heynric.¹

Deze beschrijving betreft een vonnis uit de rechtsbronnen van Leiden met in de hoofdrol Heynric en Alsert, twee Leidenaren. Alsert is zeker niet de enige vrouw die vereeuwigd is in de rechtsbronnen van de stad. In de vonnissen van het vijftiende-eeuws Leiden maken we kennis met vrouwen in allerlei posities. Het in 2019 uitgekomen boek *Wijvenwereld* begint ook met een voorbeeld van een rechtszaak zoals deze, waarbij een vrouw zichzelf verdedigde. Dit boek probeert een beeld te schetsen van de wereld van de vrouw in de middeleeuwse Brabantse stad tussen 1350-1550 om het wijdverspreide stereotype van de middeleeuwen als duistere periode waarin de vrouw geen rechten had te doorbreken.² Het boek focust op ‘Janne met de Pet’, onbekende vrouwen die de geschiedenisboeken nog niet haalden, maar wel onze geschiedenis vorm hebben gegeven.³

In dit artikel zal ik proberen bij te dragen aan dit streven, door iets op te schuiven naar het noorden en te kijken naar de vrouwen die de hoofdrol spelen in de criminele vonnissen van Leiden in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Door het aandeel van de vrouw in de misdaad te onderzoeken, komt men in aanraking met een heleboel ‘gewone’ vrouwen in vijftiende-eeuws Leiden. Bijvoorbeeld met Clair de pottenbakster die wraak nam op haar man, of Gheerte die in het openbaar de stedelijke overheid bekritiseerde. Criminele vonnissen zijn heel geschikt als bron hiervoor omdat

¹ Gemeentearchief Leiden: Oude Rechterlijke archieven (ORA) 2C: 1435-1500, 56v.

² J. Haemers, A. Bardyn en C. Delameillieure, *Wijvenwereld. Vrouwen in de middeleeuwse stad* (Antwerpen 2019) 13,14.

³ Haemers, *Wijvenwereld*, 11.

er daar vrouwen zichtbaar worden die niet zo snel, of nooit, iets over zichzelf zouden opschrijven. Door de misdaden die ze plegen, wordt ook duidelijk wat hun mogelijkheden en posities waren.

Om hier inzicht in te krijgen, heb ik de vonnissen bestudeerd voor twee perioden van vijf jaar; 1450-1454 en 1480-1484. Wat was het aandeel van de vrouw in de criminaliteit in deze perioden en wat kan dat zeggen over hun positie en mogelijkheden in de maatschappij? De keuze voor twee perioden van vijf jaar is vooral om het omvangrijke bronnenmateriaal behapbaar te maken. De specifieke jaren 1450-1454 en 1480-1484 zijn gekozen vanwege het interessante contrast tussen de twee. In de eerste periode was er namelijk sprake van economische groei en welvaart, waarin vooral de lakennijverheid een bloei kende.⁴ 1480 wordt daarentegen juist als een kantelpunt gezien waarna een periode van politieke crisis en economische neergang begon.⁵ Door deze twee perioden onder de loep te nemen, kan er gekeken worden hoe deze verschillende contexten invloed hadden op het aandeel van de vrouw in de criminaliteit.

De hier bestudeerde strafzaken komen uit de zoenboeken en de correctieboeken van Leiden. Deze weerspiegelen de twee wegen van bestraffing door de stedelijke overheid: die van de vrede leidend tot een zoen en die van vervolging leidend tot een correctie. In de zoenboeken van Leiden werden strafzaken genoteerd waarbij de ene burger de andere aanklaagde en de overheid optrad als bemiddelaar en de schuldige partij middels een zogeheten zoen bestraftte.⁶ De stedelijke overheid had ook nog een andere weg om mensen te bestraffen, waarbij de overheid aanklager was en een individuele burger een straf opgelegd kreeg, die vastgelegd werd in de correctieboeken. Deze twee collecties samen vormen rijk bronnenmateriaal over strafzaken genoteerd door de stedelijke overheid die vrijwel ononderbroken bewaard zijn gebleven vanaf het einde van de veertiende eeuw.⁷

⁴ R.J.C. van Maanen, *Leiden: De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 1: Leiden tot 1574* (Leiden 2002) 56.

⁵ Van Maanen, *Leiden*, 56.

⁶ Berents, D.A., *Misdaad in de Middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuws Utrecht* (Utrecht 1976) 25.

⁷ Gemeentearchief Leiden: Oude Rechterlijke archieven (ORA) 2A-2E Zoenboeken 1370-1576; Gemeentearchief Leiden: Oude Rechterlijke archieven (ORA) 4-4P Correctieboeken 1392-1778.

In totaal zijn er 606 correcties en zoenen uit de twee perioden bewaard gebleven, waarvan 270 uit de jaren 1450-1454 en 336 uit de jaren 1480-1484.⁸ Om algemene patronen te kunnen herkennen, heb ik de hierin voorkomende misdaden in categorieën verdeeld. Voor de categorisering heb ik als leidraad de indeling van D.A. Berents in diens studie over misdaad in middeleeuws Utrecht genomen. Deze bestaat uit vijf categorieën: agressieve misdrijven, vermogensmisdrijven, misdrijven tegen de overheid, misdrijven tegen de zeden en overige misdrijven, die vervolgens nog in subcategorieën verdeeld zijn.⁹ Het voordeel van Berents' indeling is dat, naast dat deze passend lijkt, zij de mogelijkheid biedt de gegevens uit Leiden te kunnen vergelijken met die uit Utrecht. Door deze gegevens bij te houden, wordt de frequentie van bepaalde categorieën misdaad duidelijk en kunnen opvallende zaken aan het licht komen.

Van de in totaal 606 bestudeerde vonnissen was er in 86 gevallen een vrouw betrokken als dader. Van de 270 in 1450-1454 genoteerde zaken, was er in 27 gevallen een vrouw de dader, dus rond de tien procent. Deze gevallen bestonden uit 17 veroordelingen voor agressiemisdrijven, 6 voor vermogensmisdrijven, 3 voor misdrijven tegen de overheid en 1 in de categorie 'overig'. Van de 336 in 1480-1484 genoteerde zaken, was bij 60 zaken een vrouw als dader betrokken, dus ongeveer 18 procent van het totaal. Hierbij waren 29 gevallen van agressiemisdrijven, 14 vermogensmisdrijven, 13 politieke misdrijven, 3 zedenmisdrijven en 1 'overig' misdrijf. Als we deze percentages vergelijken met andere steden; valt gelijk op dat de percentages vrij hoog zijn. In *Wijvenwereld* wijzen de cijfers meestal op een lager percentage vrouwen. Zo vormden vrouwelijk misdadigers in Mechelen in de tweede helft van de vijftiende eeuw slechts 7 procent, in Lier tussen 1402 en 1419 en 1477 en 1485 5 procent en in Nijvel tussen 1449 en 1459 slechts 6 procent van het totaal.¹⁰

⁸ ORA Zoenboek 2C: Gemeentearchief Leiden: Oude Rechterlijke archieven (ORA) 4B: Gemeentearchief Leiden: Oude Rechterlijke archieven (ORA) 4C.

⁹ Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*, 10.

¹⁰ Haemers, *Wijvenwereld*, 166.

Tabel 1: Totaal aantal geregistreerde misdrijven in Leiden tussen 1450-1454 en 1480-1484 met percentages mannen en vrouwen

	1450-1454	1480-1484
Misdrijven Totaal	270 gevallen	336 gevallen
Waarvan mannen	90% (243 gevallen)	82% (276 gevallen)
Waarvan vrouwen	10% (27 gevallen)	18% (60 gevallen)

Maar, op basis van zulke algemene overzichten alleen is het niet mogelijk om een compleet beeld te krijgen. Daarom zullen we in dit artikel gedetailleerder per categorie misdrijven kijken en inzoomen op de vrouwen zelf. Vrouwen die veroordeeld werden voor misdrijven tegen de overheid vormen de focus van het eerste deel. In hoeverre waren de Leidse vrouwen bereid tot burgerlijke ongehoorzaamheid? Om de misdaden die hier worden besproken te begrijpen, wordt er in dit deel ook een schets gegeven van de politieke en economische context. Ook voor de bespreking van de andere soorten misdrijven is deze achtergrond belangrijk. Vervolgens wordt de blik gericht op alle vrouwen die woorden of vuisten gebruikten om hun punt te maken. Naar wat voor agressiemisdrijven grepen vrouwen het snelste en waarom? In het laatste deel staan de vrouwen die betraapt zijn op economische misdrijven centraal. Hier wordt gekeken naar hoe de alomtegenwoordige lakennijverheid in Leiden ook veel misdaad met zich mee bracht en wat voor plek vrouwen hier innamen. In alle delen worden veel individuele gevallen bekeken. Per categorie wordt ook steeds gekeken naar de mate waarin Leiden vergeleken kan worden met bijvoorbeeld de studies in *Wijnenwereld* en de studies van Berents over middeleeuws Utrecht en de studie van Maarten Muller over middeleeuws Haarlem.¹¹

Bij dit onderzoek moeten verschillende kanttekeningen geplaatst worden. Door verschillende omstandigheden behelzen de in dit artikel behandelde correcties en zoenen niet alle misdaden in Leiden in deze periode. Ten eerste vormen de misdaden die in de correctieboeken en zoenboeken voorkwamen, slechts de geregistreerde misdaad. Het totaal aan gepleegde misdaden zal zeker groter zijn geweest.¹² In het geval van de middeleeuwse stad bestaat daarnaast het probleem dat een deel van de geregistreerde misdaden niet door de centrale stedelijke overheid berecht werd. Er waren

¹¹ Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*: M. Muller, *Misdaad en Straf in een Hollandse stad: Haarlem 1245-1615* (Hilversum 2017).

¹² Carrabine, Eamon, *Criminology, a sociological introduction* (Londen 2004) 14.

ook overtredingen die onder de geestelijke rechtspraak of de buurtrechtspraak vielen en zo buiten onze bronnen, en daarmee ook buiten ons zicht, vallen. Een andere moeilijke kwestie is dat niet altijd duidelijk is waarom de overheid opeens een heleboel soortgelijke misdaden achter elkaar bestraft. Kwam die misdaad opeens veel meer voor, of was de waarneming een resultaat van een periode van strengere controle? Een andere 'blinde vlek' is de criminaliteit van moord en doodslag. Binnen de 606 bekeken correcties en zoenen in een periode van totaal 10 jaar heb ik geen enkele moord of doodslag kunnen vinden. Dit wekt de suggestie, dat ook al had men in Leiden het recht om zulke zaken te behandelen al sinds 1434, deze zaken toch in of buiten de stad door een ander rechtsorgaan werden behandeld.¹³ Uitgaand van de betrekkelijk hoge moord- en doodslagcijfers die voor andere steden in de Lage Landen zijn overgeleverd, is het moeilijk aan te nemen dat er in Leiden toevallig in deze tien jaar niemand is vermoord, dus ook hier missen we waarschijnlijk geregistreerde misdaden.¹⁴ Het is dus belangrijk te realiseren dat het in dit artikel niet over alle vrouwen die misdaden begingen in deze periode gaat, maar slechts om de in de correctieboeken en zoenboeken genoteerde misdaden.

Het is ook goed om in gedachten te houden dat aantallen misdrijven die we hier bespreken, vooral in de periode 1450-1454, te klein zijn om echt algemene conclusies aan te verbinden. Ik heb er toch voor gekozen om deze cijfers te geven, om een algemeen beeld te kunnen schetsen. Ook hebben we te maken met vonnissen waarbij soms meer dan één misdaad werd gepleegd, bijvoorbeeld verbaal en fysiek geweld binnen hetzelfde vonnis. Om meer algemene lijnen aan te kunnen geven, heb ik gekozen voor het aanwijzen van één hoofdmisdaad. Bijvoorbeeld bij toegebrachte wonden én schelden, wordt het fysieke geweld als de hoofdmisdaad aangeduid.

Al deze kanttekeningen betekenen dat het moeilijk is een sluitend antwoord op de vraag; 'wat was het aandeel van de vrouw in de criminaliteit' te krijgen. Wat we wel kunnen doen is het zien als een inkijk in de wereld van vrouwelijke criminelen in de middeleeuwse stad als een goed begin om dit onderwerp verder uit te bouwen. Er is namelijk zelden naar criminele vrouwen in de middeleeuwen in de Lage Landen gekeken. De laatste jaren beginnen criminele vrouwen in de Lage Landen in de vroegmoderne tijd wel in de aandacht te komen, zoals in de publicaties van Van der Heijden en

¹³ Van Maanen, *Leiden*, 80.

¹⁴ Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*, 66; Muller, *Misdaad en Straf*, 64,65.

Schmidt.¹⁵ Echter, over vrouwen in de middeleeuwen is sowieso nog weinig geschreven. Hierbinnen is het uitkomen van *Wijvenwereld* een goed begin. Hoewel dit boek niet specifiek over het onderwerp vrouwen en criminaliteit gaat, wordt we wel een hoofdstuk aan besteed.¹⁶ Nu is het tijd om dit initiatief verder uit te bouwen en ik hoop dat dit onderzoek daarin een eerste stap kan zijn.

Rebelse Leidse vrouwen: oproerkraaisters en stokweigeraarsters

In *Wijvenwereld* wordt genoemd dat het vooroordeel bestaat dat enkel mannen opstand of politiek protest voerden.¹⁷ De auteurs keren zich echter tegen dit vooroordeel en stellen dat ook vrouwen verzet voerden, al waren dit er wel altijd minder. Zij geven cijfers uit bijvoorbeeld Leuven, waar in 1420-1430 een percentage van 5 procent vrouwen wordt genoemd voor het beledigen van ambtenaren, en voor 1475-1485, 16 procent.¹⁸ Hoeveel vrouwen vinden we in Leiden in die hun mond opentrokken tegen de stedelijke overheid? Zowel de verbale kritiek en beledigingen aan het adres van de stedelijke overheid, als politieke misdrijven, die in deze periode vooral uit betrokkenheid bij de partijstrijd tussen de Hoeken en de Kabeljauwen bestaat, tellen we hier mee. Daarnaast vallen ongehoorzaamheid aan de regels van de stad ook onder misdrijven tegen de overheid.¹⁹ Als we naar de cijfers kijken, vinden we in 1450-1454 slechts 3 zaken van misdrijven tegen de overheid waarbij een vrouw de dader is. In 1480-1484 zijn dit er een stuk meer, namelijk 13 gevallen.

Voor we naar de specifieke gevallen kijken is het belangrijk de context te bespreken om deze beter te kunnen begrijpen. Het is namelijk niet zonder reden dat in de tweede periode de politieke misdrijven zo anders zijn dan de eerste periode. Ten eerste was de stad flink gegroeid. Waar Leiden in 1440 nog maar 6000 inwoners telde, wordt het inwonertal in 1480 op zo'n

¹⁵ Schmidt, A., Prosecuting women. *A comparative Perspective on Crime and Gender before the Dutch Criminal Courts, c. 1600-1810* (Leiden 2020): Heijden, M.P.C., Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800 (Amsterdam 2014).

¹⁶ Haemers, *Wijvenwereld*, 163-191.

¹⁷ Ibidem, 185.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*, 92-95.

12.000 geschat.²⁰ Daarnaast zagen de jaren 1480-1484 de hernieuwde uitbarsting van partijstrijd tussen de Hoeken en de Kabeljauwen. De Hoeken en de Kabeljauwen waren twee voorname politieke groeperingen die tussen 1350 en 1500 een langdurige politieke strijd voerden in Holland en Zeeland. Welke kant gekozen werd hing vaak af van bestaande politieke en sociale spanningen.²¹ In 1480 waren de Kabeljauwen aan de macht in Leiden en dit werd gesteund door de landsheer, Maximiliaan I van Oostenrijk.²² Op andere plekken in Holland waren juist Hoekse machtsovernames erkend. Er was dus sprake van politieke instabiliteit, waarbij het per stad verschilde welke partij er aan de macht was.²³ Op 20 januari 1481 werd Leiden ingenomen door de Hoeken.²⁴ Deze overname duurde maar kort, want op 14 april werd de stad alweer heroverd door Maximiliaan en kwamen de Kabeljauwen weer aan de macht.²⁵ De oorlog bleef wel woeden op andere plekken in de regio, waardoor ook Leiden niet aan onrust ontsnapte.²⁶ Naast deze politieke woelingen, vond in deze periode ook een economische crisis, een hongersnood als gevolg van graantekorten en een pestepidemie plaats.²⁷ De duurtjaren waren zelfs exceptioneel in zijn extreme prijsstijgingen. De economische malaise werd natuurlijk deels veroorzaakt door de oorlogssituatie die veel geld kostte en waarvoor de landsheer regelmatig aanvullende bedden vroeg. Daarbovenop kwam een hoge boete die Leiden in 1481 van de landsheer had gekregen als straf voor de Hoekse overname. Tenslotte was er nog een schuld bij de wolstapel van Calais en onzorgvuldig financieel beleid.²⁸ Het lijkt in dit licht niet zo gek dat er in de periode 1480-1484 over het algemeen meer 'burgerlijke onrust en onvrede' was.

Als we naar de drie zaken van vrouwen die veroordeeld werden voor misdrijven tegen de overheid in 1450-1454 kijken, dan zien we ook slechts kleine, minder politiek gekleurde zaken. Een geval bestond uit het weigeren

²⁰ Ibidem, 56.

²¹ M.J. van Gent, *Pertijelike saken'. Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (Leiden 1994), 465.

²² Brand, *Over macht*, 99.

²³ Ibidem, 100.

²⁴ Van Gent, *Pertijelike saken*, 281, 282.

²⁵ Brand, *Over macht*, 99.

²⁶ Van Gent, *Pertijelike saken*, 327, 364-368.

²⁷ Van Maanen, *Leiden*, 11.

²⁸ Brand, *Over macht*, 27, 28.

onderpand te geven in een geval van schulden.²⁹ Een ander geval betrof liegen tegenover de rechtbank.³⁰ Tot slot vinden we een belediging van de ambtenaar die verantwoordelijk was voor de controles op de lakenindustrie, de wardein.³¹

In tegenstelling tot 1450-1454 zijn de zaken van 1480-1484 veel gevarieerder en zien we de hiervoor beschreven gespannen politieke sfeer goed terug. Zowel mannen als vrouwen pleegden veel meer politieke misdrijven. In de periode 1480-1484 was zelfs 27 procent van alle genoteerde misdrijven een misdrijf tegen de overheid, tegenover 8 procent in 1450-1454. In totaal waren vrouwen verantwoordelijk voor 14 procent van de in de correctieboeken genoteerde misdrijven tegen de overheid in de periode 1480-1484 (13 van de 92). Ook vrouwen wilden blijkbaar hun onvrede over de politieke situatie uitdrukken.

Tabel 2: Geregistreerde misdrijven tegen de overheid in Leiden tussen 1450-1454 en 1480-1484 met percentages mannen en vrouwen

	1450-1454	1480-1484
Misdrijven tegen de overheid (als deel van het totaal)	8% (23 gevallen)	27% (92 gevallen)
Waarvan mannen	87% (20 gevallen)	86% (79 gevallen)
Waarvan vrouwen	3% (3 gevallen)	14% (13 gevallen)

De misdrijven in de tweede periode lopen sterk uiteen en dit weerspiegelt de chaotische situatie. Ten eerste zijn er een aantal zaken van ‘gebrek aan respect’, die te maken hebben met de oorlogssituatie. Twee voorbeelden die dit illustreren zijn de ‘lelijke woorden’ die Cornelie, Ghijs Wiggers’ dochter, sprak tegen degenen die het ‘waakgeld’ kwamen innen dat geheven werd om de verdediging van de stad te financieren. Toen zij dit niet konden betalen, werden er spullen uit haar huis gehaald als onderpand, waarover zij haar ongenoegen blijkbaar niet inhield.³² Een ander voorbeeld hiervan is Gheerte, Vrancken’s dochter, die zich en plein public negatief uitte over de extra belasting die aangekondigd werd om de oorlog met Utrecht te financieren.

²⁹ ORA Correctieboek 4B, 19v.

³⁰ Ibidem, 22v.

³¹ Ibidem, 49r.

³² ORA Correctieboek 4C, 50r.

Dit waren volgens het gerecht woorden om een ‘beroerte in de gemeente’ te veroorzaken.³³

Onder de politieke misdrijven, waarbij er in vijf zaken een vrouw betrokken was, vallen misdrijven die direct te maken hadden met de Hoeks-Kabeljauwse partijstrijd. Engel, Clais’ dochter verkondigde in het openbaar dat de Kabeljauwen boeven waren.³⁴ Geertruyt, de vrouw van Michiel Pieters, was gastvrouw van een vergadering van mensen met een ‘partijlieke’(oftewel een politiek ‘foute’) reputatie.³⁵ Katrijn en Alijt verspreidden valse geruchten over de oorlog, ten nadele van de regerende partij.³⁶ Griete, ten slotte, had een tripje naar het vijandige Amersfoort gemaakt terwijl daar een verbod op was.³⁷ Als we naar de politieke misdrijven bij mannen zouden kijken, vinden we ongeveer dezelfde soort veroordelingen, behalve dat er bij mannen nog een categorie bijkwam die we in deze periode bij vrouwen niet vinden, namelijk: ‘partijlieke’ liedjes zingen in de nacht, wat doet vermoeden dat dit met een drankje op gebeurde.

De laatste categorie tipt een andere gebeurtenis in de stad aan, die de gehele chaos nog nijpender maakte: de pestuitbraak van 1483-1484. Dit is de categorie ‘algemene ongehoorzaamheid aan de stadsregels’. Hier vinden we twee veroordelingen voor het ‘niet zichtbaar dragen van de witte stok’. Wanneer men de pest had moest men namelijk met een witte stok rondlopen om goed herkenbaar te zijn. Machteld had er echter helemaal geen bij zich.³⁸ Haedwij Heynricx had er dan wel een bij zich, maar had hem verstopt onder haar kleren.³⁹ Beiden vrouwen kregen hiervoor een boete.

Hoewel er dus ook in Leiden meer mannen veroordeeld werden voor misdrijven tegen de overheid dan vrouwen, was het geen uitzondering dat een vrouw haar mond opentrok over de gang van zaken. Zoals ook wordt gezegd in *Wijvenwereld*: ‘gedrag dat de publieke orde verstoorde werd gecriminaliseerd- of dat nu mannen of vrouwen waren’.⁴⁰

³³ Ibidem, 108r.

³⁴ ORA Correctieboek 4C, 52r.

³⁵ Ibidem, 83v.

³⁶ Ibidem, 89v, 90r.

³⁷ Ibidem, 85r.

³⁸ Ibidem, 126r.

³⁹ Ibidem, 123r.

⁴⁰ Haemers, *Wijvenwereld*, 191.

Agressieve Leidse vrouwen: verdediging met woord en vuist

Onder agressiemisdrijven valt een vrij bonte reeks aan overtredingen, lopend van moord, doodslag en fysiek geweld tot misdrijven ‘tegen de eer’, waaronder verbaal geweld zoals schelden en beledigen viel. Ook bedreiging en straatschenderij horen binnen deze categorie. Deze vergrijpen zijn vaak moeilijk te onderscheiden of lopen in elkaar over, zoals in het geval van Janna en Diewair genoteerd op 19 maart 1454. Dit vonnis vertelt ons dat Janna Diewair ‘met opzet’ thuis had opgezocht en haar slagen en ‘bloetreysen’ had toegediend. De reden? Ze had gehoord dat Diewair ‘woorden’ over haar gesproken had. Hoewel de exacte ‘woorden’ in het vonnis niet worden genoemd, kunnen we er wel vanuit gaan dat deze niet erg positief zullen zijn geweest.⁴¹ Hier vinden we dan ook gelijk de oorsprong van het verbod op belediging: een roddel kan bloedige gevolgen hebben. Beledigingen werden gezien als eerste aanzet tot geweld en moesten daarom met de kop ingedrukt worden.⁴²

Deze ‘misdaden tegen de eer’ of beledigingen waren volgens Berents het meest typische vrouwenmisdrijf. Voor Utrecht was het aandeel vrouwen binnen deze categorie 21 procent, meer dan bij andere soorten misdrijven. Berents speculeert hierover dat dit komt omdat verbaal geweld ‘een van de weinige manieren was waarop de vrouw haar agressiviteit kon uitdrukken in de middeleeuwse samenleving.’⁴³ Het was volgens hem niet gemakkelijk voor een vrouw om over te gaan tot geweldpleging, en zo was verwerping met de mond vaak het enige aanvalswapen.⁴⁴

Wat zien we in Leiden als we deze zaken onder ogen nemen? In 1450-1454 werden er 17 agressiemisdrijven begaan door vrouwen, waarvan 11 in de categorie misdrijven tegen de eer. De overige 6 zijn zaken van fysiek geweld. Als we naar het totaal van misdrijven tegen de eer bij zowel mannen als vrouwen kijken, dan zijn in deze periode vrouwen als dader betrokken bij 16 procent (11 van de 68) van de gevallen. In 1480-1484 tellen we 29 gevallen van agressiemisdrijven begaan door vrouwen, waarvan 25 gevallen van misdrijven tegen de eer en 4 gevallen van fysiek geweld. Van het totaal aan misdrijven tegen de eer in deze periode, waren ze als dader betrokken bij 25 van de 64 gevallen, dat is bijna bij 40 procent van de gevallen. Dus ook in

⁴¹ ORA Zoenboek 2C, 65r.

⁴² Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*, 72.

⁴³ Ibidem, 73.

⁴⁴ Berents, *Het werk van de vos*, 112.

Leiden zijn meeste veroordelingen voor vrouwen binnen de agressiemisdrijven voor misdrijven tegen de eer.

Tabel 3: Geregistreerde agressiemisdrijven in Leiden tussen 1450-1454 en 1480-1484 met percentages mannen en vrouwen

	1450-1454	1480-1484
Agressiemisdrijven (als deel van het totaal)	76% (204 gevallen)	32% (108 gevallen)
Waarvan mannen	92% (187 gevallen)	73% (79 gevallen)
Waarvan vrouwen	8% (17 gevallen)	27% (29 gevallen)

Tabel 4: Geregistreerde misdrijven tegen de eer in Leiden tussen 1450-1454 en 1480-1484 met percentages mannen en vrouwen

	1450-1454	1480-1484
Misdrijven tegen de eer (als deel van de agressiemisdrijven)	33% (68 gevallen)	59% (64 gevallen)
Waarvan mannen	84% (57 gevallen)	60% (39 gevallen)
Waarvan vrouwen	16% (11 gevallen)	40% (25 gevallen)

Het is bij deze percentages belangrijk om in gedachten te houden dat er steeds ‘een vrouw als dader betrokken’ was. Deze voorbeelden komen namelijk vooral uit de zoenboeken en vormden dus geschillen tussen twee personen. Vaak zijn er dus zaken van scheldpartijen waar beide partijen als dader worden aangewezen, zowel tussen vrouwen onderling als tussen man en vrouw. In het geval van 1450-1454 zijn er 4 zaken waar alleen vrouwen als daders worden genoemd en 7 zaken waarin man en vrouw beiden als schuldig werden aangewezen. Voor 1480-1484 zijn dit 18 gevallen waarbij alleen vrouwen daders waren; en 7 gevallen waarin mannen en vrouwen beide als dader werden bestraft. Vaak wordt er in de vonnissen enige context gegeven, zodat we kennis kunnen maken met de manieren waarop middeleeuwse Leidenaren elkaar beledigden. Daarbij valt vooral op dat veel scheldwoorden blijkbaar al heel lang in trek waren, zoals het geval genoteerd op 25 februari 1483 waarbij Alijt de woorden ‘hoer’ en ‘slet’ naar het hoofd van Lijsbet slingerde en hiervoor twee toortsen aan de kerk moest schenken en het

gerecht zoengeld verschuldigd was.⁴⁵ Soms worden er ook geen omstandigheden genoemd. We horen bijvoorbeeld slechts dat er tussen Symon Heerman en Hillegont, Willems dochter, 'hete woorden' heen en weer zijn gegaan, waarvoor ze allebei even schuldig worden verklaard.⁴⁶

Naast de zaken van misdaden tegen de eer, hebben we ook nog zaken van fysiek geweld. Berents noemt voor Utrecht een percentage van 1 procent voor het aandeel vrouwen dat fysiek geweld pleegt.⁴⁷ Maarten Muller telt voor Haarlem van de 300 vonnissen voor fysiek niet-dodelijk geweld in de periode 1459-1552 maar 9 vrouwen, slechts zo'n 3 procent.⁴⁸ In *Wijvenwereld* wordt weer een heel ander cijfer genoemd voor Brussel in de vijftiende eeuw: 11 procent van de klappen en blessures werden uitgedeeld door vrouwen.⁴⁹

Van de 88 gevallen van fysiek geweld genoteerd in de periode 1450-1454, werden er 6 door vrouwen begaan, dat is ongeveer 7 procent. In 1480-1484 vinden we 22 gevallen van misdrijven van fysiek geweld, waarvan 4 met vrouwelijke daders, wat ongeveer neerkomt op 18 procent. Bij de tweede periode is het belangrijk op te merken dat het aantal zaken van fysiek geweld sowieso heel erg laag was. Het zou kunnen dat door de gespannen sfeer, bijvoorbeeld in de nasleep van de Hoekse overname alle bezigheden die ordeverstoring zouden kunnen zijn, tijdelijk verboden werden.⁵⁰ Dit is ook te zien in sommige correcties van deze periode, bijvoorbeeld een correctie waarbij het 'buiten de eigen buurt zijn' als strafbaar werd beschouwd.⁵¹ In deze politiek roerige periode had het stadsbestuur kennelijk maatregelen genomen om meer dan anders ongeregelde heden in bedwang te houden. Het zou kunnen dat een uitbraak van de pest in 1483-1484 nog een extra aanleiding is geweest om restricties op te leggen. Dit alles bij elkaar zou ervoor gezorgd kunnen hebben dat het dagelijks leven door alle omstandigheden meer onder controle stond, en er dus ook minder gelegenheid was voor geweld op straat, wat dan vervolgens weer geleid heeft tot het zeer lage aantal veroordelingen voor fysiek geweld in de periode 1480-1484.

Als de Leidse vrouwen dan toch naar fysiek geweld grepen, dan verschilde dit niet veel van de mannelijke geweldplegers. In 1450-1454 vinden

⁴⁵ ORA Correctieboek 4C, 197r.

⁴⁶ Ibidem, 194v.

⁴⁷ Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*, 70.

⁴⁸ Muller, *Misdaad en straf*, 68.

⁴⁹ Haemers, *Wijvenwereld*, 166.

⁵⁰ Van Gent, *'Pertijelike saken'*, 307.

⁵¹ ORA Correctieboek 4C, 89r.

we twee zaken van ‘vechten met wonden als gevolg’ en driemaal een geval waarbij men begon te slaan. Daarnaast staat een zaak genoteerd van ‘worstelingen’ tussen Willem Clais zoon en Griete Aernts dochter, waarbij de burens een verklaring aflegden dat ze beide dronken waren en dat de haat en nijd niet al te groot was, wat dan blijkbaar verlichtende omstandigheden waren. Heeft Griete Willem harder geslagen dan andersom? In ieder geval moest zij hem drie pond zoengeld betalen en hij haar niks, naast dat ze beide de 1 pond aan het gerecht moesten betalen.⁵²

In 1480-1484 waren er wederom twee gevallen van vechten met wonden als gevolg en daarnaast enkel nog de opvallende zaak van Clair en Jacopmijn. Hoewel geweld meestal genoteerd werd in de zoenboeken, vinden we hen toch in de correctieboeken terug. Clair was een pottenbakster en terwijl zij haar waar aan het verkopen was voor het stadhuis had haar man, Jacob, in het openbaar geroepen dat men niks meer van haar moest kopen. Wat hierachter stak, zo werd uitgelegd, is dat Clair veel schulden maakte buiten haar man om. Clair was blijkbaar woest om deze vernedering en zinde op wraak, en zoals het Gerecht noemde: ‘dat zij raad met haar zelve nam om hem eens te onderwijzen’. Dit ‘onderwijzen’ deed ze door haar vriendin Jacopmijn om hulp te vragen. Samen benaderden ze Jacob, die niks vermoedend net uit bed kwam, trokken hem van zijn stoel, sloegen hem een lelijk aanzicht en foeterden hem ten slotte uit over de oneer die Clair was aangedaan. De beide vrouwen werden voor hun misdaden bestraft met een bedevaart naar Aken.⁵³

Hoewel vrouwen zich dus inderdaad vaker als wapen het woord in de mond namen, namen zij soms ook letterlijk het heft in eigen hand en zij werden daar bovendien niet strenger of anders voor gestraft dan mannen. Dat is ook de conclusie die hierover wordt getrokken in *Wijvenwereld*, namelijk dat het niet zo was dat we kunnen zeggen dat vrouwen alleen maar de belediging als wapen hadden, maar dat beide groepen zich bezondigden aan alle vormen van agressie, alhoewel wederom de mannen beduidend meer.⁵⁴ Toch laat dit gegeven Leiden zien als een plek waar je ook als pottenbakster de mogelijkheid had je mannetje- of vrouwtje -te staan.

⁵² ORA Zoenboek 2C, 62v.

⁵³ ORA Correctieboek 4C, 84r, 84v.

⁵⁴ Haemers, *Wijvenwereld*, 167.

Bedriegende Leidse vrouwen: te korte lakens en zanderige wol

Bij vermogensmisdrijven denkt men waarschijnlijk het snelste aan diefstal, maar in Leiden betekende het vooral iets anders; het overtreden van de regels met betrekking tot de lakennijverheid. De lakennijverheid werd gezien als de hoeksteen van de stedelijke welvaart en was de belangrijkste economische sector van de stad.⁵⁵ Omdat de lakennijverheid in deze periode voor meer dan de helft van de Leidenaren voor het levensonderhoud zorgde, is het niet verwonderlijk dat de meeste economische misdrijven in de stad dan ook betrekking hadden op deze sector.⁵⁶ In sommige Hollandse steden spraken de gilden recht ten aanzien van de economische overtredingen van hun leden.⁵⁷ In Leiden was dit anders: zodra de keuren overtreden werden, was het de schepenbank die hierover rechtsprak. In Leiden vallen deze economische overtredingen daarom wel binnen ons zicht.⁵⁸

Door naar de vermogensmisdrijven te kijken, kunnen we zien dat vrouwen ook actief waren binnen de economie in Leiden, alleen al omdat ze betrapt werden op fraude tijdens hun werkzaamheden. In de periode 1450-1454 vinden we in totaal 34 vermogensmisdrijven, waarvan 7 door vrouwen gepleegd: ongeveer 20 procent van het totaal. In de periode van 1480-1484 zijn vrouwen goed voor 11 procent van de vermogensmisdrijven, met betrokkenheid bij 14 van de 125 misdrijven.

Als we deze economische misdaden specifiek onder ogen nemen, dan wordt duidelijk dat er in verreweg de meeste zaken sprake was van overtredingen van de regels in de lakennijverheid. In 1450-1454 is 24 van de 34 vermogensmisdrijven zo'n lakenmisdrijf. In 1480-1484 zijn zelfs 113 van de 125 zaken lakenmisdrijven. In de periode 1450-1454 werden 6 van de 24 lakenmisdrijven door vrouwen begaan, dat is een vierde van het totaal. En in 1480-1484 zijn vrouwen goed voor 13 van de 113 laken-gerelateerde misdaden. Voor beide perioden wordt slechts één ander vermogensmisdrijf bij de vrouwen genoteerd: in 1450-1454 is dit een geval van bedrog in een ander ambacht: de vrouw van Cleymens Pieter Jans had met de gewichten geknoeid waarmee ze haar brood woog bij het verkopen⁵⁹. In 1480-1484

⁵⁵ Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, 82.

⁵⁶ Van Maanen, *Leiden*, 113.

⁵⁷ Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen*, 15.

⁵⁸ van Maanen, *Leiden*, 99

⁵⁹ ORA Correctieboek 4B, 51v.

treffen we de enige dievegge, Willema Dirckx' dochter die geld verduisterd had uit een wijntapperij.⁶⁰

Tabel 5: Geregistreerde vermogensmisdrijven in Leiden tussen 1450-1454 en 1480-1484 met percentages mannen en vrouwen

	1450-1454	1480-1484
Vermogensmisdrijven (als deel van het totaal)	13% (34 gevallen)	37% (125 gevallen)
Waarvan mannen	80% (27 gevallen)	89% (111 gevallen)
Waarvan vrouwen	20% (7 gevallen)	11% (14 gevallen)

Tabel 6: Geregistreerde lakenmisdrijven in Leiden tussen 1450-1454 en 1480-1484 met percentages mannen en vrouwen

	1450-1454	1480-1484
Lakenmisdrijven (als deel van de vermogensmisdrijven)	70% (24 gevallen)	90% (113 gevallen)
Waarvan mannen	75% (18 gevallen)	90% (100 gevallen)
Waarvan vrouwen	25% (6 gevallen)	10% (13 gevallen)

Vanwaar deze grote aantallen vrouwen binnen de lakenmisdrijven? Volgens de studie van Posthumus naar de geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie was er aan vrouwen hierbinnen een groot arbeidsveld toegewezen: de lichtere bewerkingen werden immers voornamelijk door vrouwen uitgevoerd.⁶¹ In allerlei onderdelen die essentieel waren voor het proces werkten bijna uitsluitend vrouwen en trof je slechts heel af en toe een man aan. Voorbeelden van deze werkzaamheden waren het uitzoeken van de wol, het kammen, kaarden, en spinnen.⁶² Deze werkzaamheden werden zowel door gehuwde als ongehuwde vrouwen uitgevoerd.⁶³ Het huis-industriële systeem was ook doorgedrongen in andere deelbewerkings-industrieën, waar ook veel vrouwen werkten, zoals in de pannenbakkerij en de zoutenering.⁶⁴ Het zou kunnen dat door deze economische indeling van de stad, vrouwen vaker

⁶⁰ ORA Correctieboek 4C, 133r.

⁶¹ Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, 360.

⁶² Ibidem, 286.

⁶³ Ibidem, 287.

⁶⁴ Ibidem, 361.

direct deelnamen aan het economisch verkeer dan in steden waar dit soort industrieën minder overheersend waren en daarom ook vaker overtredingen begingen binnen hun beroepen. Een voorbeeld hiervan is Hillegont, de vrouw van Aernt Quants, die, waarschijnlijk in haar rol als spinster, zand in het garen had gesponnen. Als ‘passende’ straf moest ze voor het kruis lopen, een schandstraf, met een pond yef (een bepaald soort inslaggaren) boven haar hoofd zodat iedereen kon zien wat haar misdaad behelsde.⁶⁵

Maar vaker nog leken de veroordeelde vrouwen meer te zijn dan een simpele spinster. Ze leken namelijk regelmatig de rol te hebben van drapenier. De drapenier was de textielondernemer die de leiding had over het productieproces.⁶⁶ We zien dit bijvoorbeeld in het geval van Katrijn Jacop Domen, die in 1450 veroordeeld werd voor een misdaad in de lakennijverheid. Zij had met opzet verkeerde noptekens gebruikt, een merkteken dat in elk laken werd geweven en informatie gaf over de kwaliteit en de maker van het laken. Door een ander nopteken in je laken te weven, zou je wel eens meer geld voor je geweven goed kunnen krijgen.⁶⁷ Hoeveel invloed ze had in dit geval, zou je kunnen opmaken uit het feit dat ze nog vier anderen meenam in haar ondergang, die in haar opdracht verkeerde noptekens hadden ingeweven. Naast de fikse boete die Katrijn kreeg, mocht ze ook nog eens 50 jaar niet drapenieren, wat nogmaals de indruk geeft dat Katrijn zelf de drapenier was.⁶⁸ Er zijn nog drie andere vonnissen uit 1450-1454 waarbij de suggestie gewekt wordt dat de vrouw in kwestie de drapenier was. In deze drie veroordelingen werden de desbetreffende vrouwen veroordeeld voor het hebben van een laken ‘aan de ramen’ waar dan iets mis mee bleek te zijn. Dat zij zelf als degenen genoemd werden die het laken ‘aan het raam’ hadden, suggereert dat zij er verantwoordelijk voor waren.⁶⁹

Ook in 1480-1484 zijn er vrij veel zaken waarbij de suggestie wordt gewekt dat de vrouw in kwestie de eindverantwoordelijke was in plaats van alleen een deelbewerkster. Bijvoorbeeld Katrijn Jans, weduwe van Tetroede, die buiten Leiden had laten weven en vollen.⁷⁰ Dit ging in tegen het monopolie van de stad. Hierbij komen we weer tegen dat ze een jaar lang niet mocht drapenieren. Een ander voorbeeld is Gheetruyt vander Geest, die ‘een

⁶⁵ ORA Correctieboek 4C, 127r.

⁶⁶ Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, 274.

⁶⁷ ORA Correctieboek 4B, 33r.

⁶⁸ Ibidem, 33r-35r.

⁶⁹ Ibidem, 62r, 68r, 68v.

⁷⁰ ORA Correctieboek 4C, 82v.

blauw laken heeft doen weven wat vijf gangen te kort en vanbinnen gekamt was'.⁷¹ Dit geeft ook een goed beeld van hoe specifiek deze misdrijven konden zijn. Maar hoe obscuur ze ook lijken, veel van deze misdrijven dingen hadden simpelweg als doel om geld te besparen door om een regel heen te werken. Men kon bijvoorbeeld zelf het 'loot', oftewel het officiële keurteken, aan een laken maken, zodat deze niet door de echte keuring heen hoefde.⁷² Andere opties waren bijvoorbeeld je laken in werkelijkheid smaller te maken dan je beweerde om zo flink te besparen op materiaalkosten, zoals Alijt Heynricx dochter deed.⁷³ Ook kon je zoals Nyese Willemsdochter stiekem 'te groffe wol' gebruiken, een kwalitatief lagere en daarom goedkopere soort wol, en het laken vervolgens wel als kwaliteit hoogwaardig aanbieden.⁷⁴ Allemaal veel voorkomende methoden om via verschillende wegen geld te besparen bij de lakenproductie.

Dat de vrouw economisch een actieve rol speelde bij de lakenproductie in Leiden is niet het enige bewijsstuk dat aangehaald kan worden om de toch vrij grote aanwezigheid van vrouwen binnen deze misdrijven te verklaren. In *Wijvenwereld* wordt bijvoorbeeld gesteld dat vrouwen die hun eigen zaken runden niet zo ongewoon waren in de middeleeuwse stad in de Lage Landen. Verschillende vrouwen die in het onderzoek worden genoemd verdienden hun geld ook als handelaarster of ondernemster, net als de Leidse drapeniers. Ook vrouwen die geen zelfstandige zaak hadden, begaven zich op de financiële markt.⁷⁵ Hoewel het moeilijker was voor vrouwen om hieraan deel te nemen hieraan, was het aandeel van vrouwen die een rol speelden in de economie toch aanzienlijk in Brabant.⁷⁶ Ook in Leiden lijkt dit zo geweest te zijn, vooral ook als we kijken naar de belangrijke rol van vrouwelijke arbeidsters in de lakenindustrie speelden. Maar ook bijvoorbeeld bij de zaak van Clair de pottenbakster die zelf haar waar verkocht. Het was een economische realiteit dat gewone vrouwen actief waren op de arbeidsmarkt en dit zien we dus ook terug in alle sjoemelende vrouwen in de lakenmisdrijven.

⁷¹ Ibidem, 83r.

⁷² ORA Correctieboek 4C, 100v, 102v.

⁷³ Ibidem, 129r.

⁷⁴ Ibidem, 117v.

⁷⁵ Haemers, *Wijvenwereld*, 79.

⁷⁶ Ibidem, 93.

Conclusie

Een blik werpend op alle besproken zaken is in ieder geval duidelijk dat criminele vrouwen zeker niet afwezig waren in het Leiden in de vijftiende eeuw. In de perioden 1450-1454 en 1480-1484 zien we talloze vrouwen de revue passeren, elk deel van haar eigen context en vechtende voor haar eigen positie of situatie. In de politieke misdrijven kwam naar voren dat, vooral in de periode van politieke ophef, ook vrouwen hun mond opentrokken tegen de overheid en zich niet altijd afzijdig hielden bij politieke zaken. Bij het kijken naar de agressiemisdrijven werd duidelijk dat, hoewel scheldpartijen en bedreigingen het meeste voorkwamen, het toch ook voorkwam dat vrouwen naar fysiek geweld grepen. Als laatste zagen we bij de vermogensmisdrijven goed terug dat de vrouw, gezien de velen ontdekte pogingen tot bedrog, een essentiële rol speelde als deelnemer in de lakenindustrie.

Hoewel binnen alle categorieën misdrijven mannen toch altijd het grootste aandeel uitmaakten, kan men hier wel van leren dat vrouwen in ieder geval niet afwezig waren binnen de openbare ruimte van stad en zich binnen dit domein toch ook misdroegen. Hiervoor leken ze ook niet veel strenger bestraft te worden dan mannen. Dus hoewel het hier bekeken bronnenmateriaal te beperkt is om hierover sluitende conclusies te trekken, kunnen deze conclusies over de rechtsbronnen uit Leiden toch bijdragen om het wijdverspreide beeld van de middeleeuwen als duistere periode waarin de vrouw geen rechten had, onderuit te halen, en een rijker beeld te creëren van de vrouw in de middeleeuwse stad.